

УДК 94(477): 172.15

Шліхта І. В.

к. і. н., доцент, Національний
транспортний університет (Київ)

Польська vs українська ідентичності: освітня політика у Другій Речі Посполитій і формування української нації

У статті аналізується зв'язок між освітньою політикою владних кіл Другої Речі Посполитої та формуванням ідентичності західних українців. Автор робить спробу дослідити суть українсько-польських відносин на етапі модернізації Польської держави.

Ключові слова: система освіти, ідентичність, українська нація, Друга Річ Посполита.

Система освіти відіграє важливу роль у процесі формування національної самосвідомості населення будь-якої країни. Також вона є вирішальним засобом впливу держави на цей процес. Друга Річ Посполита – унікальний приклад, який дозволяє оцінити переваги та недоліки політики багатонаціональної держави, що намагалася вирішити складне національне питання зокрема і через освітню галузь.

Влада Другої Речі Посполитої здійснила низку рішучих і логічних – з погляду потреб Польської держави та нації – кроків, що стали об'єктом ретельного наукового вивчення. Загальний контекст змін у державі та зв'язок освітньої політики влади з іншими аспектами її діяльності висвітлено у відповідних розділах підручників польських та українських авторів, а також у працях Джозефа Ротшильда та Нормана Дейвіса [5, 6, 8, 13, 17]. Наукову цінність, особливо якщо йдеться про статистичні дані, має колективна стаття, присвячена освітній галузі у Другій Речі Посполитій, що вміщена в «Енциклопедії українознавства» [15]. Різні аспекти освітньої політики влади Польської держави та відповідну

реакцію українського населення досліджено у працях Тетяни Завгородньої [7], Василя Кислого [10], Уляни Кецик [9], Миколи Галая [1, 2] та інших. Ключовою проблемою робіт Ярослава Грицака є проблема формування національної ідентичності (західних) українців [4]. Значний методологічний вплив на автора цієї статті справили дослідження Климентія Федевича [16] та Івана Лисяка-Рудницького [11]. Попри наявність значного наукового доробку у вивченні проблем ідентичності західних українців та освітньої політики Польської держави, потенціал цієї політики (можливий вплив на хід подій) і реальний вплив вивчено недостатньо.

Мета дослідження – встановити взаємозв'язок між освітньою політикою владних кіл Другої Речі Посполитої та формуванням ідентичності західних українців.

Перша світова війна й Українська національна революція 1917–1921 рр. вирішальним чином вплинули на процес національного самовизначення населення Західної України. Однак у міжвоєнний період модерна українська свідомість все ще не була домінантною. Українцями себе усвідомлювали переважно (освічені) містяни й/зокрема учасники революції. У той же час сільське населення, у своїй масі, і далі мислило домодерними категоріями. Так, Климентій Федевич наголошує, що в 1920–1930-х рр. у Східній Галичині населення вживало такі терміни для самовизначення як «тутейші», «місцеві», «греко-католики», «католики», «русини», «руські», «мазури» тощо. У багатьох випадках опитуваним взагалі було складно хоч якось себе ідентифікувати [16, с. 18]. На думку того ж автора, перехід населення Східної Галичини до модерної (української) національної самосвідомості не завершився аж до вересня 1939 року [16, с. 20]. За таких умов влада мала реальний шанс реалізувати модерний польський проект або принаймні перетворити українців на лояльних громадян Польської держави. Цей успіх був тим більш можливий, що західні українці зазнавали впливу польської культури. Так, Роман Голик відзначає інтелектуальну залежність українців від поляків хоч би і на рівні читання. Адже навіть ті українці, що не симпатизували польській культурі, були змушені – через відсутність вибору та престижність польської мови й літератури – читати польських авторів і знайомитися зі світовою класикою саме в польських перекладах [3, с. 66-67].

Однією із найважливіших проблем, що постали перед владою багатонаціональної Польської держави, була освітня реформа. Потреба в ній була цілком очевидною, зважаючи на: тривалий період перебування польських земель у складі інших держав з їхніми освітніми системами, недостатній ступінь інтеграції різних частин країни в єдине ціле, а також на наявність чисельних, часто ворожих полякам, національних меншин, які мали власні заклади освіти.

Декларація польського уряду від 20 листопада 1918 р. проголосувала принцип загальної, світської, безкоштовної освіти. Декретом «Про шкільний обов'язок» від 7 лютого 1919 р. було запроваджено обов'язкове навчання дітей віком від семи до чотирнадцяти років у семирічних загальних (народних) школах. У 1921 р. на всю територію країни поширено поділ на шкільні округи. У лютому 1922 р. сейм ухвалив закон, який доручав створення й утримання загальних шкіл органам місцевого самоврядування. Середню ланку освітньої системи утворювали гімназії.

Істотні зміни у сфері освіти були пов'язані з реформою 1932 року. Закон від 11 березня 1932 р. передбачав, що право вступу до середньої загальноосвітньої або професійної школи давало закінчення шести – а не чотирьох як раніше – класів загальної школи. Суттєво змінювався уклад середньої освіти: восьмирічні гімназії поступилися місцем дволанкової системі – чотирирічним гімназіям і дворічним лицьям.

Централізація й уніфікація освітніх закладів супроводжувалися їх полонізацією, складовими якої були: запровадження польської мови навчання, насадження польського духу в навчанні й вихованні та зростання кількості викладачів-поляків за рахунок представників інших національностей.

Найважливішим кроком на шляху полонізації освіти стало ухвалення 31 липня 1924 р. закону Владислава Грабського про шкільну освіту. Згідно з ним утримання національних шкіл покладалося на місцеві громади, а державна підтримка надавалася двомовним (утраквістичним) школам, що виникали в результаті об'єднання місцевих польських і національних шкіл. Закон передбачав проведення плебісциту батьків дітей шкільного віку щодо мови навчання. Однак, численні зловживання шкільної адміністрації, зокрема під час шкільних референдумів 1925 й 1932 років, змушували представників національних

меншин звертатися до судових органів Другої Речі Посполитої та міжнародних інституцій.

На думку авторів «Енциклопедії українознавства», утравкістичні школи треба вважати суто польськими закладами, оскільки навчання в них відбувалося переважно польською мовою, а вчителями були майже винятково поляки, які часто не володіли українською мовою [15, с. 945].

У міжвоєнний період кількість дітей шкільного віку, які відвідували початкову школу, зросла з 69 % у 1921/1922 н. р. до 90,6 % у 1938/1939 н. р. [17, с. 375]. У 1937/1938 н. р. із 100 дітей віком від 7 до 13 років відвідувало школу 90, а на українських теренах – 85 осіб [15, с. 944]. Суттєво зросла кількість загальних шкіл на західноукраїнських теренах, особливо в північно-західних землях. Якщо в 1922/1923 н. р. в Галичині діяло 4 689 початкових шкіл, то через п'ятнадцять років – на 309 більше. На Волині й Поліссі ця кількість зросла відповідно з 1 838 до 3 101 школи [15, с. 943]. Однак, цей показник покращувався за рахунок відкриття утравкістичних і польських навчальних закладів.

Середня освіта вважалася елітарною. Отримати середню освіту в Польській державі мали можливість лише діти заможних батьків, та й кількість закладів цієї ланки була незначною. Так, у 1938 р. у країні налічувалося 769 гімназій і 604 ліцеї [8, с. 499]. На території українських воєводств (включно із західною частиною львівського воєводства та білоруською частиною Полісся) – 178 гімназій і 161 ліцей [15, с. 944]. Реформа 1932 року обмежила доступ населення до середньої освіти, хоча і сприяла покращенню її якості.

Професійна освіта у Другій Речі Посполитій була непопулярною. У цьому полягала специфіка польського суспільства. Однак, у результаті цілеспрямованих дій влади наприкінці 1930-х рр. кількість професійних шкіл зросла на 10 %, а їхніх учнів – на 22 % [7, с. 16]. У 1938 році діяло 764 професійні училища [8, с. 499].

Найяскравіше польський офіційний націоналізм виявився у ставленні влади до проблеми підготовки педагогічних кадрів. У 1919 р. запроваджено учительські семінарії з п'ятирічним курсом навчання. У ході реформи 1932 року їх замінили на педагогічні ліцеї державної форми власності. У 1938 р. діяло 74 педагогічні установи [8, с. 499]. Реформа супроводжувалася закриттям відповідних закладів націо-

нальних меншин. Так, українці повністю втратили існуючі інституції (10 учительських семінарій і курсів, із яких 8 були приватними) і не отримали жодного державного ліцею. Лише в 1934 р. сестри Василянки заснували учительську семінарію, що готувала кадри для дошкільних закладів [15, с. 945-946]. До польських педагогічних ліцеїв українців не приймали. Викладач-українець міг працевлаштуватися лише в суто польських регіонах держави, у той час як у місцях компактного проживання національних меншин працювали педагоги-поляки. Так, у Львівському шкільному окрузі протягом 1918–1939 рр. кількість українських вчителів зменшилася на 20 %, а польських зросла на 600 % [7, с. 8]. Усуненню неблагонадійних осіб сприяли відсутність чітких критеріїв і принцип таємності оцінювання праці вчителів.

На момент проголошення незалежності у країні діяло 5 вищих навчальних закладів. Поступово їхня кількість зросла до 28. За цим показником Польська держава посіла перше місце серед країн Центрально-Східної Європи. Найбільша кількість цих закладів зосереджувалася у Варшаві – 11, Львові – 5 (без урахування нелегальних українських вишів), Кракові – 4. У 1937/1938 н. р. кількість студентів становила 48 724 особи, з яких 42,3 % навчалося у Варшаві, а 19 % – у Львові [17, с. 385]. Українські кафедри вищих навчальних закладів Львова були закриті одразу ж після польської окупації міста.

Доступ до вищої – як і до середньої – освіти був обмежений високою платою за навчання, а також необхідністю витратити додаткові кошти на проживання у великих містах. Право навчатися у вищих навчальних закладах мали лише громадяни Польської держави. У непольській молоді, яка прагнула здобути вищу освіту, влада вимагала офіційного визнання польського підданства та виконання військового обов'язку. Прискіплива увага зверталася на можливу участь абітурієнта у воєнних подіях 1918–1921 рр. Якщо рік закінчення середнього закладу освіти не співпадав із роком вступу до вишу, у вступника вимагалася свідоцтво лояльності. Цей документ видавався за місцем проживання й характеризував політичні переконання молоді людини та її рідних [10, с. 7-10].

Українська громада Другої Речі Посполитої розбудувала досить потужну мережу приватних виховних і навчальних закладів (дитячих садків, народних, середніх і фахових шкіл). Ці установи на теренах

Галичини підпорядковувалися Українському педагогічному товариству (створене в 1920 р., у 1926 р. перейменоване на «Рідну школу»). Незважаючи на утиски влади й обмежене фінансування, їхня кількість невпинно зростала. В українських приватних народних школах навчалися насамперед діти селян, робітників і ремісників. Певний відсоток становили діти чиновників і священиків, а також промисловців і купців [14, с. 73-74].

Попри значні успіхи української громади у формуванні мережі приватних народних шкіл, наприкінці 1930-х рр. із 100 українських дітей, що навчалися в початковій школі, українські (державні та приватні) загальні школи відвідувало приблизно 7 % дітей, у той час як утраквістичні – 45 % і польські – 48 % дітей [15, с. 945].

Вагомих результатів було досягнуто на рівні середньої школи: більшість українських середніх навчальних закладів у Другій Речі Посполитій були приватними. Так, у 1931/1932 н. р. у країні діяло 18 українських гімназій, із яких 13 були приватними. У 1937/1938 н. р. співвідношення державних і приватних українських гімназій і ліцеїв становило відповідно 5 і 19, 5 і 16. Цього року в українських середніх школах навчалось приблизно 6 тис. учнів, тобто трохи більше, ніж половина тих українців, які здобували середню освіту. Біля 4 тис. осіб відвідувало приватні українські заклади [15, с. 945-946].

У міжвоєнний період спостерігалось збільшення кількості українських професійних шкіл. Якщо в 1922/1923 н. р. в Галичині налічувалося 6 таких закладів, то в 1938/1939 н. р. – 18. Це 7 % від загальної кількості фахових шкіл, що діяли в регіоні напередодні війни [9, с. 10]. Усі українські професійні школи були приватними, за винятком державного рільничого ліцею в Черниці (1935 р.).

Стараннями української громади у Другій Речі Посполитій протягом певного часу діяло 3 українські вищі навчальні заклади: греко-католицька Богословська академія (1928–1944 рр.) і нелегальні Український (таємний) університет (1921–1925 рр.) та Українська політехнічна висока школа (1921–1925 рр.). Невизнання дипломів цих закладів владою й переслідування студентів і викладачів призвели до їх швидкого закриття.

Отже, у Польській державі спостерігалися позитивні явища в освітній сфері. Це стосується передусім зростання кількості закладів освіти

усіх рівнів і ліквідації неписьменності. Початкова школа стала/повинна була стати чинником інтеграції польського суспільства, а польська мова викладання, культ Польської державності – вагомими складовими патріотичного виховання молоді.

Освітня політика влади не завадила українській громаді зберегти національну школу, що сприяла формуванню національної свідомості в молодого покоління українців.

Польська влада створила умови для того, щоб представники національних меншин навчалися в державних польських або утравкістичних початкових школах. Одночасно, доступ до елітарних середньої та вищої освіти для непольського населення був додатково обмежений. Так, набір представників національних меншин до вишів визначався *numerus clausus* (підстава – закон про вищі школи від 13 липня 1920 р.). Квота залежала від престижу закладу й факультету. Це є свідченням непослідовності політики польської влади та невиробленості концепції польської модерної нації. Польське суспільство не мало єдиного погляду на цю проблему – згадати хоча б дискусію націонал-демократів і соціалістів – і не змогло запропонувати послідовну асиміляційну політику. Таким чином, українець, який отримав початкову освіту в державному закладі та міг бути потенційним поляком, часто позбавлявся доступу до середньої й особливо вищої освіти. Така дискримінація стимулювала зворотний процес – усвідомлення своєї належності до упослідженої української нації. Отже, запропонована владою схема залучення іншого через систему освіти була малодієвою. Заклади освіти у Другій Речі Посполитій не змогли виконати функцію плавильного котла для польської модерної нації.

Навчання студентів-українців у 1910–1930-х рр. було несистематичним, насамперед, через мобілізацію на фронті Першої світової війни, а також через уже згадувані утиски української молоді польською владою та високу плату за навчання. Питома вага студентів не змогла завершити студії. У міжвоєнний період це явище стало масовим.

Проблема професійної зайнятості українців у Польській державі була досить актуальною. Численні українські організації й установи не могли забезпечити робочими місцями усіх бажаючих, а конкуренцію з поляками професіонали-українці не витримували. На початку 1930-х рр. приблизно 80 % греко-католицького населення Львова

становили особи чотирьох соціально-професійних груп: безробітні – 33,8 %, прислуга – 24,5 %, молодь, яка вчиться, – 14 % і робітники – 6,7 %. Частка державних службовців серед українців була незначною (1,9 %). Можливості для працевлаштування чоловіків у Львові були значно вужчими, аніж для жінок [12, с. 186].

Влада Другої Речі Посполитої мала реальний шанс вплинути на національне самовизначення західних українців, насамперед тому, що цей процес все ще не завершився в міжвоєнний період. Найбільшим позитивом освітньої політики слід вважати ліквідацію неписьменності. Водночас політика влади в галузі освіти не досягла своєї мети. Влада не змогла забезпечити однакові можливості для тих громадян, які прагнули здобути освіту. Цілком логічний – з погляду потреб Польської держави та нації – процес колонізації освіти не став ефективним знаряддям уніфікації суспільства. Непослідовність освітньої політики, зокрема на рівні вищої школи та працевлаштування випускників, недотримання обіцянок у мовному питанні, репресивна політика щодо педагогів відштовхували українців (потенційних поляків) від польської нації. Існування приватних українських закладів освіти в Польській державі також сприяло усвідомленню своєї національної сутності західними українцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Галай М.П. Освітня політика Другої Речі Посполитої та ставлення до неї української спільноти Східної Галичини (на прикладі Тернопільського воєводства): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Микола Павлович Галай; Тернопільський нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2013. – 24 с.
2. Галай М. Політика Другої Речі Посполитої у галузі початкової освіти в 1918–1924 роках (за матеріалами Тернопільського воєводства) / Микола Галай // Мандрівець. – 2012. – № 5. – С. 40–44.
3. Голик Р. Між Дмовським і Донцовим: читання, інтелектуальні та ідеологічні течії в Галичині 1920–30-х рр. / Роман Голик // Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол. – 2012. – Вип. 7. – С. 66–67.
4. Грицак Я. Велика пауза // Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: навч. посіб. для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студ. іст. ф-тів вузів, вчителів / Ярослав Грицак. – 2-ге вид. – К.: Генеза, 2000. – С. 166–209.

5. Дейвіс Н. Niepodległość. Двадцять років незалежності (1918–1939 рр.) // Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; [пер. з англ. П. Таращука]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – С. 739–769.
6. Дильонгова Г. 1918–1939 // Історія Польщі 1795–1990 / Ганна Дильонгова; [пер. з пол. М. Кірсенка]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 110–138.
7. Завгородня Т. Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919–1939 роки) / Тетяна Завгородня; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 135 с.
8. Зашкільняк Л.О. Польська республіка в 1918–1939 рр. // Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка; Ін-т істор. досл.; Центр істор. полоністики. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2002.
9. Кецик У.В. Громадянське виховання учнів українських професійних шкіл Галичини (перша третина ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Уляна Василівна Кецик; Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.
10. Кислий В.М. Українські високі школи у Львові і студентський рух у Західній Україні у I половині 20-х років ХХ століття / Василь Миколайович Кислий. – Львів: Ред.-вид. відділ при управлінні по пресі, 1991. – 141 с.
11. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Історичні есе / Іван Лисяк-Рудницький; [упор. Я. Грицак; переклад У. Гавришків, Я. Грицака]; Центр досл. історії ім. Петра Яцика Канадського ін-ту укр. студій Альбертського ун-ту; Ін-т держ. упр-ня та місц. самоврядування при Кабінеті Міністрів України: в 2-х т. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – С. 247–259. – (Західна історіографія України; Вип. 1).
12. Лозинський Р.М. Міжвоєнний період // Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Роман Мар'янович Лозинський; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів: Вид. центр Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2005. – С. 164–189.
13. Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Джозеф Ротшильд; [пер. з англ. В. П. Канаша]. – К.: Мегатайт, 2001. – 496 с.
14. Стан і діяльність Рідної Школи. 1936–1937. Річне звітання Головної Управи Рідної Школи за час від 1.IX.1936 до 31.VIII.1937. – Львів: Видавнича спілка «Діло», 1938. – 162 с.
15. Українські землі під Польщею / [І. Герасимович, В. Кубійович, В. Мудрий та ін.] // Енциклопедія українознавства. Загальна частина; Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Репр. вид. – К., 1995. – Т. 3. – С. 942–949.

16. Федевич К.К. Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.) / Климентій Климентійович Федевич; [пер. з рос. Т. Портнової]. – К.: Основа, 2009. – 278 с.
17. Brzoza Cz. W niepodległym państwie 1918–1939 // Historia Polski 1918–1945 / Cz. Brzoza, A. L. Sowa. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. – S. 17–490.

Shlikhta Iryna. Polish vs. Ukrainian identities: educational policy of the Second Polish Republic and the Ukrainian nation formation

The Ukrainian-Polish relations in the Second Polish Republic were not relations of the two fully established modern nations, especially in case of the Ukrainian one. A nature of these relations mostly depended on a political will of the Polish elite, which had not decided yet what to do with the West Ukrainians. Modernization of the Polish state including the state's system of education did not simply complete the formation of the modern Polish nation. It also allowed for the realization of their Ukrainian essence by the West Ukrainians who were potential Poles for some time.

Keywords: educational system, identity, the Ukrainian nation, the Second Polish Republic.

Szlichta Iryna. Polska vs. Ukraińskiej tożsamości: polityka edukacyjna w II Rzeczypospolitej Polskiej i formacja narodu ukraińskiego

Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej były relacje nie są w pełni ukształtowane nowoczesnych narodów, zwłaszcza w przypadku narodu ukraińskiego. Charakter tego stosunku jest bardziej zależne od woli politycznej polskich elit, które nie mogą w pełni wyrazić swój stosunek do zachodnich ukraińców. Procesy modernizacyjne w państwie polskim, w tym tworzenia systemu edukacji publicznej, przyczynił się również do tworzenia nowoczesnego narodu polskiego i narodu ukraińskiego.

Słowa kluczowe: edukacja, tożsamość, naród ukraiński, II Rzeczypospolita.